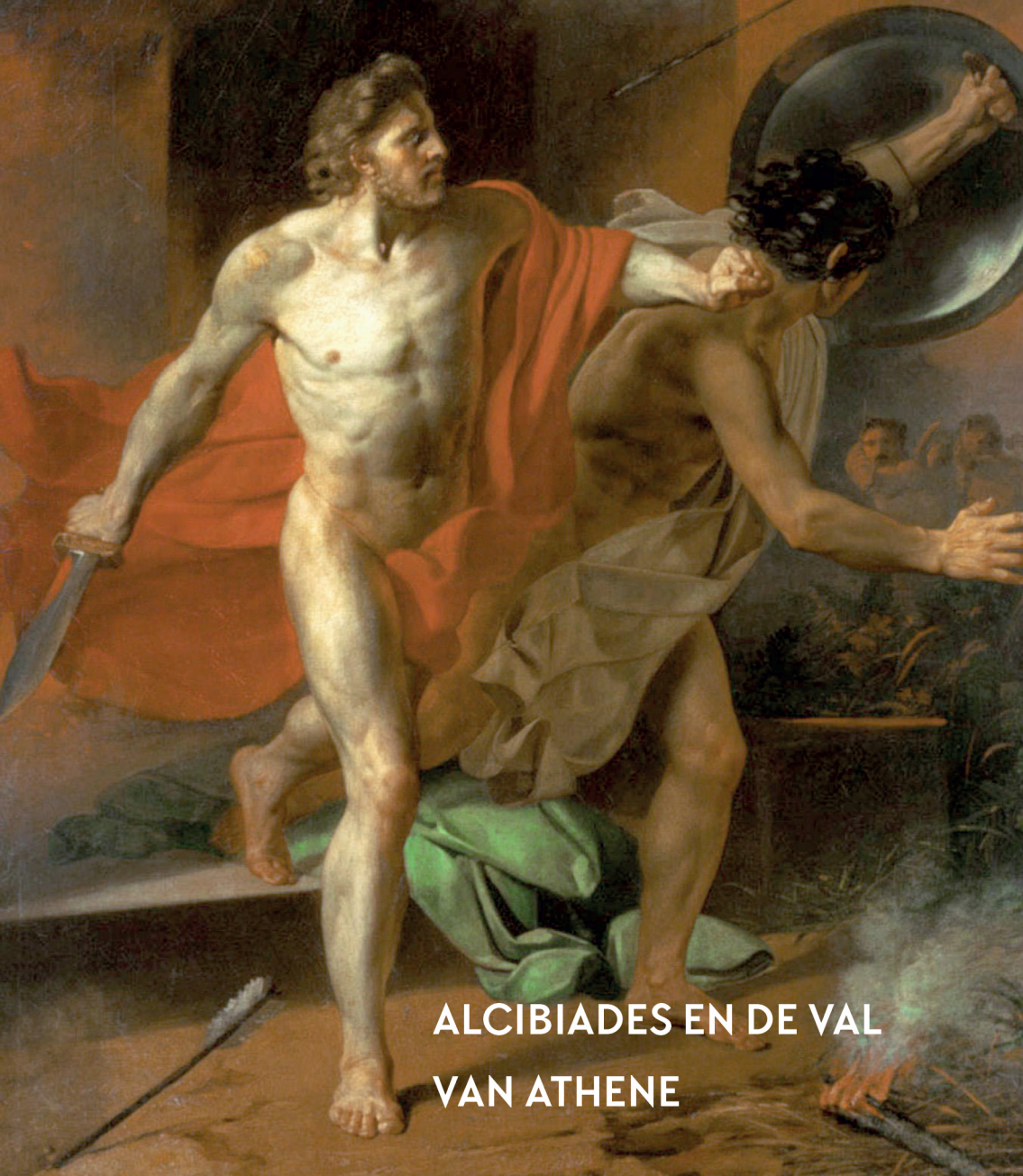

DAVID STUTTARD

NEMESIS

ALCIBIADES EN DE VAL
VAN ATHENE

David Stuttard

NEMESIS

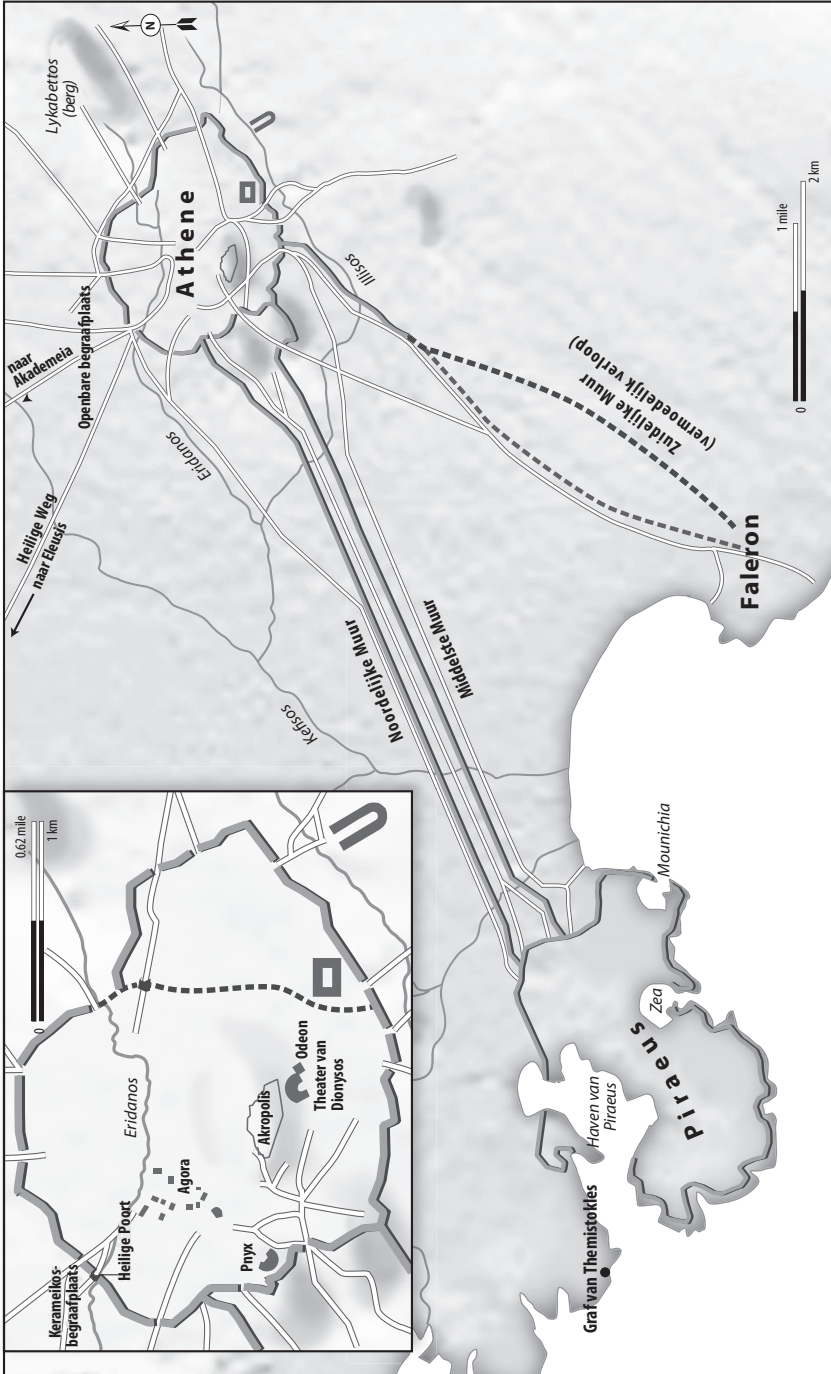
Alcibiades en de val van Athene

Uitgeverij Omniboek

Inhoud

Kaarten	7
Stamboom	13
Inleiding: Proteus bedwingen	15
Proloog: Een gezin valt uiteen	25
1 Opvoeding van de leeuwenwelp	38
2 Volwassenheid	62
3 Ongeslagen in de strijd	91
4 Porren in het wespennest	121
5 Flirt met de Hydra	143
6 Tussen Skylla en Charybdis	162
7 Slapen met de vijand	187
8 In een paradijstuin	210
9 Plaatsruil	231
10 Heerser op zee	253
11 Hondsdagen	279
12 Nemesis	300
Epiloog: Schaduw van de dood	327
Noten	336
Tijdbalk	387
Dankbetuigingen	390
Register	392

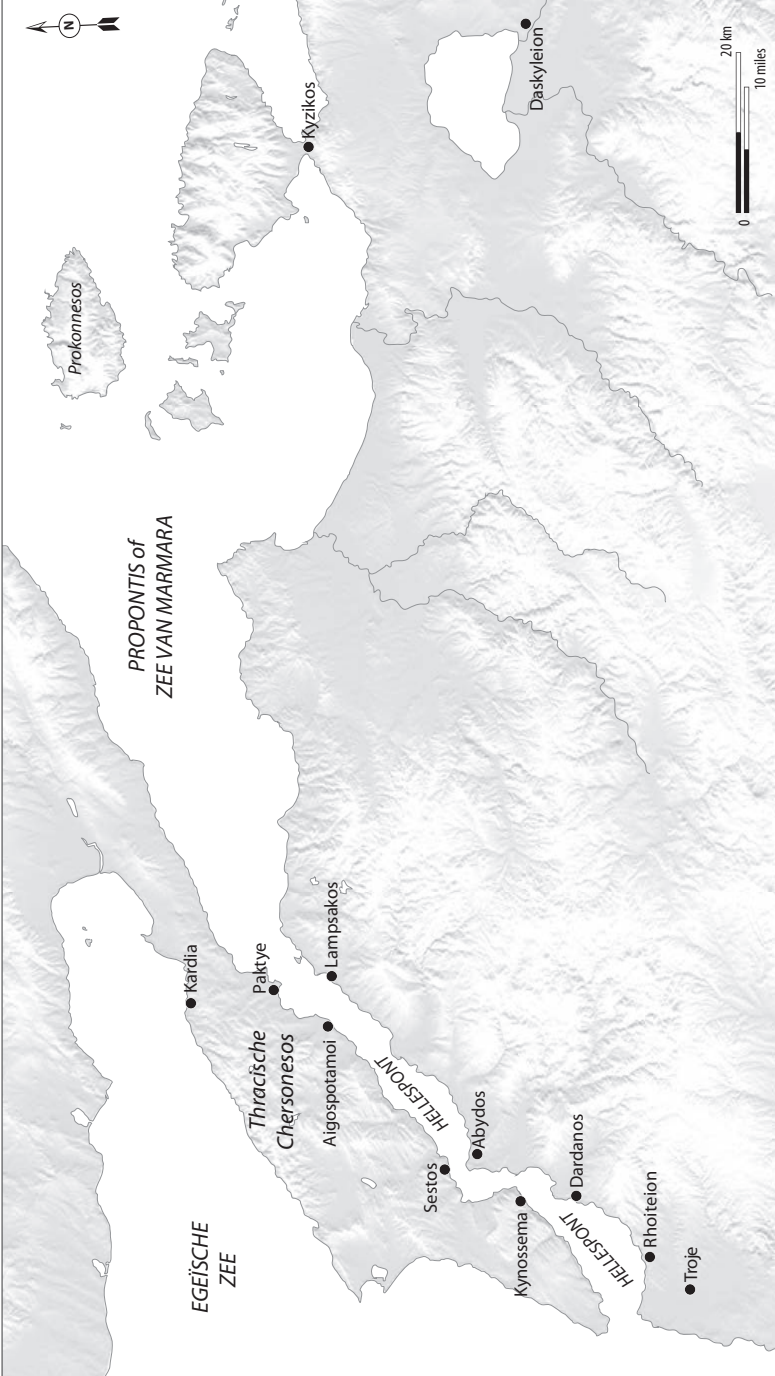

1: Athene en Piraëus. Inzet: Athene

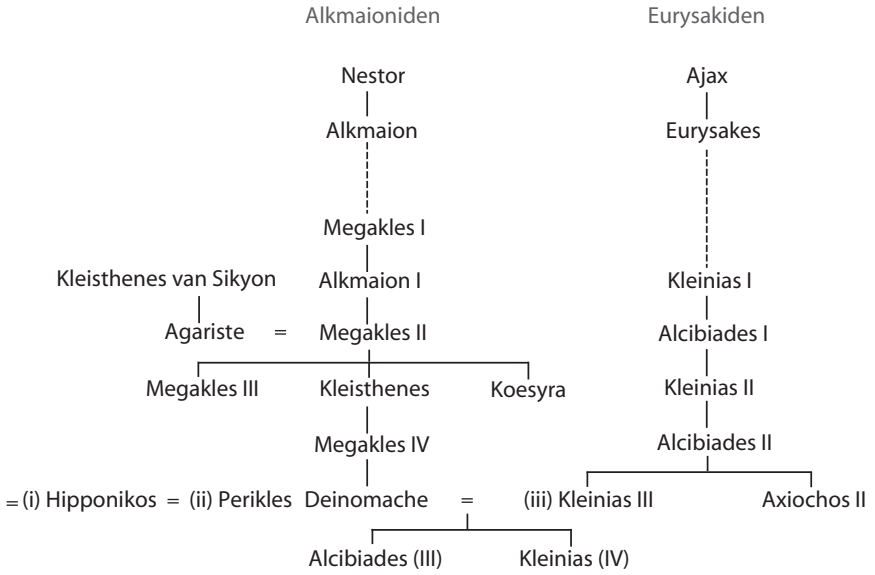
2. Griekenland, Macedonië, Thracië en Klein-Azië

5. Hellespont en de Thracische Chersonesos

Stamboom van Alcibiades

INLEIDING

Proteus bedwingen

... vertrouw dan op geweld en kracht, houd hem daar stevig vast ondanks zijn inspanning en worsteling om jullie te ontkomen. Proberen zal hij, zich veranderen in alles wat er aan gedierte leeft op aarde, zelfs in water, vlammend vuur. Maar houd hem onverschrokken vast, omklem hem met nog groter kracht.

Homeros, *Odysee*, 4.415-19¹

In de vroege uren van een herfstnacht in 404 v.Chr. werd Alcibiades in de Perzische versterking Melissa, op de Anatolische hoogvlakte van centraal Klein-Azië, wakker van de bijtende stank van rook. Eerst dacht hij misschien dat hij nog met een nachtmerrie kampte, want de laatste tijd was hij door vreemde beelden geplaagd in zijn slaap. Een paar dagen eerder had hij gedroomd dat hij verlamd en verstarde in de kleren van zijn minnares was gewikkeld, de mooie Timandra, die huilend rouge op zijn wangen smeerde. Maar nadat hij de kamer was doorgelopen en de deur had opengerukt, liet de muur van hitte die hem vanuit de brandende bergen sprokkelhout rond de drempel tegemoet sloeg, er geen twijfel over bestaan dat dit geen droom was.²

Wat er vervolgens gebeurde, leest als pure fictie. Maar hoewel de Griekse en Romeinse bronnen enigszins verschillen in de details, komen ze wat de belangrijkste feiten betreft overeen. Alcibiades rende terug naar waar Timandra nog naakt tussen de verwarde lakens lag en schudde haar snel wakker. Zonder tijd te verliezen trok hij de matras van het bed en sleepte die naar waar het vuur op zijn felst was, terwijl Timandra rondom dikke dekens neergooide om de vlammen te smoren. Daarna maakte hij

de balans op. Het vuur was voorlopig bedwongen, maar de dreiging was niet voorbij. Als hij voor die tijd nog niet had beseft dat hij gevaar liep, hadden de brokjes informatie die hij de afgelopen weken had gehoord hem zeker bewust gemaakt van de concrete complotten tegen zijn leven, en nu waren zijn wapens verdwenen. Zonder dat hij precies wist wie hem in het duister opwachtede, moest Alcibiades snel nadenken.³

In het verleden had hij overleefd omdat hij het onverwachte deed, niet alleen in de politiek, maar ook in de strijd. Had hij zich in Selymbria op de Propontis (de Zee van Marmara), waar hij tegenover een overmacht van vijandelijke voetsoldaten had gestaan, niet zijn weg naar de overwinning gebluft met zijn duizelingwekkende geloof in eigen onoverwinnelijkheid? Met zijn geluk zou hem dat hier ongetwijfeld ook lukken.

En dus sloeg hij een mantel bij wijze van schild om zijn linkerarm en greep de dolk die een vriend hem de avond daarvoor had geleend. Met een laatste blik op Timandra draaide hij zich om naar de deur, brulde zijn oorlogskreet, sprong over het nog smeulende beddengoed en rende in wilde vaart de nacht in. Plutarchus vertelt dat zijn vijanden met de staart tussen de benen vluchtten, doodsbang om de strijd met de wildeman aan te gaan. Maar toen spanden de boogschutters hun bogen en schoten; de speerwerpers gooiden hun projectielen. Alcibiades viel stervend op de donkere aarde.

Nadat ze hun taak hadden verricht, verdwenen de moordenaars weer in de nacht. Timandra bleef alleen achter. Het vuur was gedoofd, en ze wist het zware lichaam weer het huis in te slepen, waar ze het in haar eigen kleding wikkelde en de laatste liefdevolle ritens uitvoerde. Samen met de paar mannen die hem trouw waren gebleven, begroef ze Alcibiades daarna in dit vreemde land, ver van zijn geliefde Athene.

De dramatische, haast filmische dood van Alcibiades was het passende slotakkoord van een volstrekt onconventioneel leven dat zijn tijdgenoten fascineerde en tot de verbeelding van latere generaties sprak. Met zijn jaloersmakend goede contacten, opvallend knappe uiterlijk, immense rijkdom, grote charisma en schaamteloze onbetrouwbaarheid trok Alcibiades, die net als de homerische held Achilles gedreven werd door de ambitie 'altijd de beste te zijn en alle anderen te overtreffen', niet alleen hartstochtelijke bewonderaars aan, maar ook bittere vijanden, die jaloers waren op zijn nonchalante charme en politieke succes en zich wantrouwig afvroegen waar zijn grote krachten hem zouden brengen. In een maatschappij die gedreven werd door een morele code die voorschreef dat vrienden geholpen en vijanden met alle denkbare middelen

benadeeld moesten worden, zou dat buitengewoon gevaarlijk blijken. Zijn hele leven lang produceerden de geruchtenmolens van zijn geboortestad Athene en de wijdere wereld verhalen over zijn onbetrouwbaarheid en decadentie, die hem in een moeras van controversen trokken waarin hij dreigde onder te gaan. Alcibiades zette er met zijn grote talent voor zelfpromotie getuigenissen van zijn patriottische rechtschapenheid tegenover, totdat het voor wie dan ook onmogelijk werd om met enige zekerheid te zeggen wat de waarheid was. Voor latere generaties werd dit probleem des te groter door de vooringenomenheid van het bronnenmateriaal dat bewaard bleef en dat we dan ook met de nodige voorzichtigheid moeten hanteren.⁴

Wat zijn die bronnen, en hoe moeten die door een moderne biograaf worden gehanteerd? Voor het grootste deel zijn het geschreven werken, waarvan sommige nog tijdens het leven van Alcibiades werden opgetekend of begonnen. De belangrijkste bron is het werk *Historiai* (Geschiedenis) van Thucydides, handelend over de eerste twintig jaar van de Peloponnesische Oorlog tussen Athene (en zijn rijk) en Sparta (en zijn bondgenoten). Tot relatief kort geleden werd Thucydides geroemd als een voorbeeldig historicus, oordeelkundig, afstandelijk en betrouwbaar. De moderne historische wetenschap heeft echter aangetoond dat hij in werkelijkheid zeer selectief was en zijn verhaal gebruikte als een instrument om moreel gedrag te onderzoeken, waarbij hij speciaal geïnteresseerd was in 'de aard van macht en het effect van strijd op maatschappelijke waarden'. Voor hem was Alcibiades dus deels een intrigerende casestudy. Maar misschien was hij ook meer dan dat. Tegenwoordig wordt breed geaccepteerd dat sommige episoden uit de *Historiai* van Thucydides, die een groot deel van de jaren waarover hij schreef in ballingschap verkeerde, mogelijk gebaseerd zijn op gesprekken met Alcibiades zelf, en dat zijn verslag dus Alcibiades' eigen 'draai' met betrekking tot de belangrijkste gebeurtenissen uit zijn politieke leven vertegenwoordigt. Dat betekent twee dingen. Enerzijds moet het materiaal van Thucydides, dat ooit van onaantastbare waarde werd geacht, nu met grotere voorzichtigheid worden behandeld. Maar anderzijds bevat het mogelijk materiaal dat nog het dichtst in de buurt komt van een autobiografische beschrijving van zeer belangrijke momenten uit Alcibiades' leven.⁵

Ook de komedies van Aristofanes zijn contemporain en werden grotendeels tijdens Alcibiades' volwassen leven geschreven en opgevoerd voor een publiek van Atheense burgers-stemgerechtigden. Ze waren absurdistisch, gestileerd, zeer politiek georiënteerd en bevatten stevig maat-

schappelijk commentaar, waarbij vaak de leidende figuren, de beroemdheden van Athene, het doelwit waren. Vanaf het begin behoorden ook Alcibiades en zijn sociale kringen daartoe. Soms werd hij bij name genoemd als het slachtoffer van Aristofanes' humor, elders (zoals in *Wolken*) stond hij model voor hoofdpersonen. Maar altijd was zijn aanwezigheid in meer of mindere mate voelbaar. En dat was niet alleen bij Aristofanes het geval. Ook andere toneelschrijvers werden kennelijk gefascineerd door de figuur van Alcibiades. Zoals de Griekse orator Libanius uit de vierde eeuw n.Chr. zei: 'Welk toneelstuk bevatte Alcibiades niet [verborgen] tussen de *dramatis personae*? Voerden Eupolis en Aristofanes hem niet ten tonele? Dankzij hem was de komedie succesvol.' Maar precies omdat de toneelstukken van Aristofanes en Eupolis komedies waren, leveren ze ons zulk onbetrouwbaar bewijsmateriaal. Ze werden niet geschreven om historici objectief bronnenmateriaal te verschaffen, maar om een lach uit te lokken en de eerste prijs te winnen in de toneelwedstrijd van het jaarlijkse Dionysos-festival. Om dat te bereiken, waren de schrijvers meer dan bereid om te overdrijven en te verdraaien, met modder te gooien, te fantaseren en de vulgairste onbewezen roddels van de dag te gebruiken. Evenals de *Historiai* van Thucydides moeten de komedies van Aristofanes dus met groot voorbehoud worden gehanteerd. Ze bevatten ongetwijfeld aanwijzingen voor hoe Alcibiades door sommigen van zijn tijdgenoten werd gezien, maar we kunnen er niet zeker van zijn dat deze voorstelling altijd op feiten gebaseerd is. Alcibiades' aanwezigheid is zoals gezegd tastbaar, maar tegelijkertijd is duidelijk voelbaar dat de échte, concrete persoon ontbreekt.⁶

Hetzelfde geldt voor de werken van een andere contemporaine auteur, de veel jongere filosoof Plato. Net als Alcibiades was Plato een leerling van Sokrates, een van de andere tegendraadse en verdeeldheid zaaiende 'beroemdheden' van Athene, wier postume reputatie hij graag wilde redden. Minder dan vijf jaar na de dood van Alcibiades werd Sokrates terechtgesteld, nadat hij schuldig was bevonden aan twee misdrijven: hij geloofde niet in de goden van Athene en hij verpestte de jongemannen van de stad. Het proces tegen hem was vooral politiek. Veel van de betreffende jongemannen waren leiders geweest in het wrede oligarchische regime van de Dertig dat Sparta aan het einde van de Peloponnesische Oorlog aan Athene had opgelegd, en sommigen, zoals de beruchte Kritias, waren op enig moment vrienden of aanhangers van Alcibiades geweest. Het was deels Plato's bedoeling om de naam van zijn mentor te zuiveren door elke suggestie dat Sokrates een slechte invloed op de *jeunesse dorée*

van Athene uitoefende te ontcrachten en te bewijzen dat de jongeren zich ondanks, en niet vanwege, zijn onderricht gedroegen zoals ze deden. Als we dus Alcibiades in *Symposion* en andere dialogen, waaronder twee die naar hem werden genoemd, in gezelschap van Sokrates aantreffen, moeten we ons bewust zijn van Plato's agenda: als Alcibiades maar gehoor had gegeven aan het onderricht van Sokrates, dan had zijn lot en dat van Athene heel anders kunnen zijn geweest.

Plato staat daarin niet alleen. Ook Xenofon, die ooit wellicht onder Alcibiades had gediend, was een vriend van Sokrates, en ook uit zijn geschriften blijkt een verlangen om zijn mentor vrij te pleiten. Zijn *Herinneringen aan Sokrates* (vooral bekend als de *Memorabilia*), een verzameling socratische gesprekken, en zijn contemporaine geschiedenis *Griekse Oorlogen* (*Hellenika*) moeten met dit in het achterhoofd worden gelezen.⁷

Uit de jaren onmiddellijk na de dood van Alcibiades is een drietal rechtbanktoespraken bewaard gebleven. Een daarvan werd door Isokrates voor de zoon van Alcibiades geschreven, de andere twee, voor de tegenpartij, zijn van Lysias. Samen demonstreren ze meer dan welke andere documenten ook de diepe verdeeldheid tussen de aanhangers en de tegenstanders van Alcibiades, vooral waar ze inspelen op de vooroordelen in de herinnering aan Alcibiades bij de juryleden, wier reacties ze willen beïnvloeden. Terwijl Isokrates Alcibiades als de nobele, zij het onbegrepen held neerzet, maakt Lysias korte metten met hem als verrader. Beiden overdrijven met het oog op hun eigen doelen, en geen van de teksten moet voor zoete koek worden geslikt: de redevoeringen in de Atheense rechtbanken deden evenzeer een beroep op de emotie als op hard bewijs. Maar toch leveren ze ook details van Alcibiades' leven en achtergrond die we anders niet zouden kennen, en die de auteurs waarschijnlijk niet snel zouden hebben opgenomen als ze aantoonbaar onwaar zouden zijn. Opnieuw lijkt de echte Alcibiades echter net buiten het zicht in de schaduw te blijven, net als in een andere toespraak, deze keer van zijn collega-aristocraat, de laffe Andokides, die beschuldigd van medeplichtigheid aan het schandaal van de verminking van de hermen en de ontheiliging van de Eleusinische Mysteriën in 415 v.Chr. alleen aan terechtstelling ontsnapte door met een verraderlijke vinger naar anderen te wijzen.

Zelfs tijdens en onmiddellijk na zijn eigen leven was de werkelijkheid omtrent Alcibiades dus al ongrijpbaar. Verschillende mensen zagen verschillende dingen in hem, ongeveer zoals de blinden in de beroemde Indiase parabel, die elk in afzondering een ander deel van een olifant betasten.

Naarmate de tijd verstreek, werden de problemen nog groter. Toen de Siciliaanse schrijver Diodorus, met zijn belangstelling voor de opkomst en ondergang van rijken, in de eerste eeuw v.Chr. zijn bondige *Bibliotheek van de geschiedenis* schreef, stelde hij zich over het algemeen tevreden met het kritiekloos citeren van eerdere geschiedschrijvers, zoals bijvoorbeeld Isokrates' leerling Eforos, wiens werk verloren is gegaan. Eveneens in de eerste eeuw v.Chr. koos de veelzijdige Romeinse geleerde Cornelius Nepos Alcibiades als onderwerp van een korte biografie, terwijl de filosoof Plutarchus zo'n honderd jaar later de Griek Alcibiades met de Romein Coriolanus vergeleek in zijn reeks *Parallele levens*, waarmee hij lessen probeerde te trekken uit het signaleren van overeenkomsten tussen vertegenwoordigers van de twee culturen. Maar Nepos en Plutarchus waren geen biografen in onze zin van het woord. Vooral Plutarchus gebruikte zijn onderwerpen door welbewuste selectie en schikking van zijn materiaal als morele voorbeelden aan de hand waarvan hij zijn eigen filosofische ideeën onderzocht. Zoals hij zelf toegaf, zette hij de levens van in zijn ogen goede en slechte mannen naast elkaar, en hoewel zelfs hij de charme van Alcibiades niet kon weerstaan, is het niet onwaarschijnlijk dat de Griek volgens hem in de laatste categorie thuishoorde.⁸

Toen de orator Athenaios in de derde eeuw n.Chr. zijn 'Geleerden aan tafel' (*Deipnosofistai*) schreef, waren er zevenhonderd jaren verstreken sinds de dood van Alcibiades, maar nog altijd bleef hij fascineren, en de geleerden in kwestie halen overvloedig anekdotes en citaten aan uit werken die sindsdien verloren zijn gegaan. Veel daarvan bevatten elders niet opgetekende details, maar ook daarvan kunnen er maar weinig zonder voorbehoud worden geloofd. Het spoor van het bewijsmateriaal was inmiddels niet alleen afgekoeld, maar ook zwaar vervuild geraakt. Een complicerende factor was de trend in retoricascholen om studenten toespraken te laten schrijven waarin ze gestalten uit de Griekse geschiedenis verdedigden of juist aanklaagden. Het zal niemand verwonderen dat Alcibiades een van hun favoriete onderwerpen was, en het is nog altijd onzeker of een toespraak als Andokides' *Tegen Alcibiades* een originele oratie uit 415 v.Chr. is, of het product van een latere orator.

Naast deze literaire werken beschikken we over epigrafische data. Bewaard gebleven inscripties helpen bijvoorbeeld om Alcibiades rond 410 bij de Zee van Marmara te plaatsen, en zijn kleindochter ongeveer vijftig jaar later op de Kerameikos-begraafplaats in Athene. Van het grootste belang zijn vooral de zogeheten Attische stèles. De fragmentarische inscripties, voor het eerst in de jaren vijftig van de twintigste eeuw gepubliceerd,

bevatten details met betrekking tot de geconfisqueerde bezittingen van degenen die in 415 veroordeeld werden wegens de ontheiliging van de Eleusinische Mysteriën – onder wie Alcibiades. De bewaard gebleven details geven een levendig beeld van de leefstijl en bezittingen in zijn kringen. Het voortgaande archeologische onderzoek blijft bovendien steeds weer nieuw bewijsmateriaal opdiepen.

Aan de hand van dit beknopte overzicht is al duidelijk dat een studie over Alcibiades niet alleen een stevige schifting van het beschikbare materiaal vereist, maar ook vastberadenheid om de juiste koers te varen te midden van de ondiepten en verschuivende zandbanken van het tegenstrijdige bewijsmateriaal. Het betekent ook onvermijdelijk dat we, ten einde een coherent verhaal op papier te krijgen, soms moeilijke keuzes moeten maken – als we tenminste niet elke uitspraak willen begraven onder voorbehouden en een wetenschappelijk apparaat (wat, geheel tegen de geest van Alcibiades zelf in, de voortgang van het verhaal zou remmen en het zicht van de lezer op diens karakter zou verstoren). Dit boek is namelijk niet geschreven voor de specialist, maar voor de algemene lezer met interesse in de vele aspecten van de menselijke ervaring waar Alcibiades' levensverhaal aan raakt: politiek en maatschappij, religie en filosofie, ambitie en verraad en het spektakel van een leven dat ten volle werd geleefd door een man die vaak zijn eigen regels lijkt te hebben gemaakt, al naargelang de omstandigheden.

Het valt niet te ontkennen dat Alcibiades' leven dramatisch was, zowel in algemene als in specifiek Griekse zin. De verhaallijn is die van een wezenlijk tragische held die in een positie van grote macht zijn eigen teloorgang organiseert met slechte keuzes of gebrek aan karakter. Het was het patroon van veel Atheense tragedies waarmee Alcibiades, die vanaf zijn zetel in het Theater van Dionysos de toneelstukken van Aischylos en Sofokles had gezien, ongetwijfeld volkomen vertrouwd is geweest. Net als de toneelschrijvers zal hij de spreuk 'Niets te veel' (*mēden agan*) hebben gekend, die in grote letters in de marmeren voorgevel van de Apollo-tempel in Delfi (gebouwd door zijn eigen voorouders) was gebeiteld, en hij zal de geldigheid hebben onderkend van de formule dat hooghartige ambitie, *hubris*, een aantasting van de wetten van de kosmische orde, tot de woede van de goden (*fthonos*) en straf (*nemesis*) leidde. Maar toch weigerde hij als product van een tijdperk van groeiend rationalisme, waarin sofistieke geleerden eeuwenoude overtuigingen in twijfel trokken, zich te laten ketenen door verstikkende maatschappelijke regeltjes en probeerde hij uit de pasvorm te breken – waardoor hij alleen zelf gebroken raakte.

De gestalte uit de Griekse tragedies waar Alcibiades het meest op leek, en die voor ons het best illustreert hoe zijn tijdgenoten hem wellicht zagen, was de protagonist in een tragedie die hij zelf nooit zag. In 405, een jaar voor de val van Athene, toen Alcibiades in ballingschap was, werden de laatste stukken van Euripides op het toneel gebracht. Daaronder was *Bacchanten* (Bakchai), een onderzoek naar de destructieve kracht van Dionysos, de god van het theater, de wijn en de transformatie. In het stuk keert Dionysos nadat hij vele jaren in Azië heeft doorgebracht, terug naar Griekenland, waar velen van de heersende klasse zijn macht weigeren te erkennen. Het gevolg is dat de wrede, charismatische god hen eerst smoorverliefd maakt en vervolgens vernietigt. Het kon bijna een parabel over Alcibiades zijn (en was dat misschien ook), een beeld van zijn amorele invloed op Athene. Want net als Dionysos was Alcibiades mooi maar genadeloos, een vervormer die zich volgens Plutarchus als een kameleon kon aanpassen aan wat de omstandigheden vereisten, een vastberaden man met een gevolg van vurige aanhangers die een diep spoor trok in de geschiedenis. Sommigen zijn tegenwoordig zelfs zo ver gegaan om te opperen dat hij een psychopaat was.⁹

Maar als Dionysos inderdaad bedoeld is om het publiek aan Alcibiades te herinneren, dan is het effect dat de god uit de *Bakchai* op zijn omgeving heeft het meest veelzeggend. Misschien geeft het ons een beter beeld van Alcibiades' invloed op Athene en zijn democratie dan welk ander overgeleverd literair werk ook. Zelfverzekerd, verleidelijk, met flitsen van een wrange humor, verovert hij niet alleen de personages op het toneel, maar ook het theaterpubliek; subtiel, kennelijk moeiteloos, palmt hij hen in en moedigt hen aan om de wereld vanuit zijn bijzondere gezichtspunt te zien, totdat hij hen in verbijstering en stomverbaasd over zijn brutaliteit achterlaat, zich afvragend hoe ze zich zo op het slechte pad konden laten meeslepen. Als moderne lezers Alcibiades al in Dionysos kunnen herkennen, hoeveel beter zullen zijn tijdgenoten dat dan niet hebben gekund?¹⁰

De charismatische politicus die de democratie ondermijnt en een gewone volk ertoe kan brengen hem in een richting te volgen die het onder andere omstandigheden niet gauw zou zijn ingeslagen, is een vertrouwde figuur in de hele wereldgeschiedenis. Vertrouwd zijn ook de omstandigheden die zo'n demagoog de kans geven om succes te boeken: economische woelingen, crisis in het nationale zelfvertrouwen, oorlog, om er een paar te noemen. In sommige opzichten past het verhaal van Alcibiades goed in dat model: hij won tijdens de ongemakkelijke Vrede van Nikias

aan invloed en riep er in de daaropvolgende fase van de Peloponnesische Oorlog toe op om de wapenen op te nemen. Wat hem echter anders maakt en ervoor zorgt dat hij ons ook vandaag nog fascineert, is niet zijn reactie op de tegenslagen waarmee hij vrijwel iedere stap van de weg te kampen kreeg, maar het feit dat een zo groot deel van de stemgerechtigde inwoners van Athene in hem bleef geloven. Ze leden onder de gevolgen van zijn verraad en ze wisten dat hij de architect van hun nederlaag was, maar bleven er toch nog steeds naar verlangden dat hij hen zou leiden, zodat zijn leven uiteindelijk het lot van zijn stad schiep en weerspiegelde.

Om het leven van Alcibiades te kunnen begrijpen, moeten we ook kijken naar wat wellicht het meest ambitieuze maatschappelijke experiment was dat tot dan toe ergens op aarde werd ondernomen: de Atheense democratie. De Griekse naam verkondigde de aard ervan. *Demos* betekent 'het volk' (in het bijzonder de meerderheid van armere burgers), *kratos* betekent 'macht': met andere woorden, 'macht van het volk' of, zoals een moderne commentator het heeft geformuleerd als samenvatting van hoe de rijkere Atheners het zagen: 'De dictatuur van het proletariaat'. De in de nasleep van tirannie ingestelde democratie was al op haar radicaalst toen Alcibiades werd geboren: een milite van (mannelijke) burgers, tot zestigduizend man sterk, van wie iedereen over staatsaangelegenheden kon stemmen en van wie iedereen, gewoonlijk door het lot, kon worden aangewezen voor elk denkbaar openbaar ambt, van rioolbeheerder tot hoogste magistraat. Maar zelfs een zo schijnbaar egalitair systeem had te maken met de invloed van klasse en rijkdom. Aristocraten en, in toenemende mate, ondernemers, herdefinieerden hun verhouding met het volk en dongen in hun wedijver om invloed met grootse publieke manifestaties naar de gunst van het electoraat. Zonder vastomlijnde politieke partijen dreef de Atheense politiek evenzeer op populariteit en patronage als op staatsmanschap en deskundigheid. Dat was de cultuur waarin Alcibiades opgroeide en waarin hij vervolgens de leiding probeerde te nemen.¹¹

Wat hem echter uniek maakt in zijn tijd is dat zijn ervaringen niet beperkt bleven tot zijn geboortestad, maar hem met veel verschillende culturen in aanraking brachten. Geen van zijn tijdgenoten voelde zich zo goed thuis als hij, niet alleen in het democratische Athene maar ook in de militaire barakken van Sparta, de geurende lusthoven van de Perzen of de torens van Thracië met hun kantelen. En niet alleen was hij er op zijn gemak, hij wist zich zo goed aan verschillende leefstijlen aan te passen dat hij met vreemde maatschappijen kon omgaan alsof hij er geboren

was, de leiders van advies kon dienen, zaken met hen kon doen en zich klaarblijkelijk een rol kon aanmeten als onmisbaar lid van hun gemeenschap. Zijn leven stelt ons daarom in staat om veel van de verschillende beschavingen te bezoeken die de door ons al te gemakkelijk als homogeen voorgestelde ‘Oude wereld’ vormden. De Griekse cultuur was verre van gevestigd en was voortdurend in beweging, onderworpen aan vaak onvoorziene invloeden van binnenuit en van buitenaf.

Alcibiades is misschien niet de betrouwbaarste gids om ons door de politieke en maatschappelijke mores van de late vijfde eeuw v.Chr. te leiden, maar aangezien hij zelf vlug en veranderlijk was, mag zijn biografie, als die hem enig recht moet doen, niet al te schools of droog zijn. Ik hoop dat de reis over de bladzijden hierna niet alleen instructief maar ook onderhoudend zal zijn, zoals passend is voor een zo uitzonderlijke figuur – een man die de Romeinen de dapperste van alle Grieken noemden.¹²

PROLOOG

Een gezin valt uiteen

Grote heldendaden wekken grote jaloezie, en het gezegde is waar: fortuin, immer bloeiend, brengt niet slechts geluk maar tragedie met zich mee.

Pindarus, *Pythische zegezangen*, 7.19-22

Op een late zomerdag in 447 stonden twee kleine jongens, broers van misschien vier en vijf jaar oud, voor de drempel van een van de invloedrijkste huizen in heel Athene. Ze moeten volkomen van de kaart zijn geweest. Een paar dagen eerder was het vertrouwde patroon van hun levens plotseling vernietigd toen berichten de stad bereikten dat haar leger in de heuvels aan de voet van de berg Helikon, verblijfplaats van de muzen, in een hinderlaag was gelopen. Maar het was niet het grote aantal gesneuvelden dat het huishouden had geschokt, hoe afschuwelijk ook. En ook niet het feit dat de Atheense generaal Tolmides onder de slachtoffers was. Het nieuws dat als een bliksem in de levens van de gezinsleden insloeg, was dat de dappere en knappe Kleinias, vader van deze kleine jongens, was gesneuveld in Koroneia, waar zijn bloed de droge grond doordrenkte. De jongere jongen droeg zijn vaders naam, Kleinias ('De Beroemde'), de oudere was naar zijn grootvader van vaderskant genoemd: Alcibiades ('Grote Kracht').¹

Ze waren naar dit vreemde, imponerende huis gekomen omdat de wet voorschreef dat het huishouden van hun vader, nu hij dood was, moest worden opgeheven. Met prijzenswaardig vooruitziende blik had Kleinias maatregelen getroffen voor de toekomst van zijn zonen, voor het geval hij zou overlijden. Ze zouden worden toevertrouwd aan een

voogd die hen verder zou opvoeden, nu hij dat niet meer kon. Maar hun moeder, Deinomache ('Vreeswekkend in de Strijd'), kon niet met hen meekomen. Voor haar moesten andere maatregelen worden getroffen. In veel opzichten werd een vrouw van goede komaf even afhankelijk geacht als een kind, en nu ze weduwe was geworden, moest ze terugkeren onder de bescherming van haar meest nabije mannelijke verwant, of snel met een andere man hertrouwen. Zeer waarschijnlijk pakte de rouwende Deinomache dus haar geurige kisten met weelderige jurken en haar dozen vol glinsterende juwelen in en keerde terug naar het huis van haar jeugd, het koele, van fraaie zuilenrijen voorziene herenhuis van haar vader, om de rest van haar leven opgesloten in de boezem van haar familie door te brengen.²

En wat voor familie. De Alkmaioniden, een van de rijkste en beroemdste, en zeker de beruchtste, van alle oude Atheense families, behoorden eeuwenlang tot het kloppend hart van de macht. De trotse aristocraten voerden hun stamboom terug tot de tijd van de Trojaanse Oorlog en koning Nestor van Pylos, wiens achterkleinzoon Alkmaion ('Krachtig Streven') had geholpen het Boiotische Thebe te veroveren alvorens naar het zuiden door te stoten, naar Athene, waar hij een dynastie stichtte. Al in de zevende eeuw, toen de stad werd geregeerd door een groep van vooraanstaande families, dienden de Alkmaioniden in de hoogste regeringskringen. In 632 verwierf een van hen, Megakles I ('Grote Roem'), de begeerde positie van *archon eponymus*, de leidende magistraat naar wie het jaar werd genoemd. Maar hoezeer zijn hart zwol van trots vanwege de aanstelling, de onverbidelijke verantwoordelijkheden van de macht zouden al snel niet alleen hemzelf maar zijn hele familie bijna vernietigen.³

Politiek in Athene was altijd een persoonlijk en vuil spel. In het jaar dat Megakles I archon was, probeerde Kylon, een ambitieuze, jonge aristocraat, een staatsgreep op touw te zetten. De arrogante olympisch winnaar en schoonzoon van de machthebber van het nabije Megara, fluissterde zijn ambities in het oor van het orakel in Delfi, dat hem adviseerde: 'Neem Athene in tijdens het grote festival van Zeus.' Volgens Kylon kon dat maar één ding betekenen: hij moest zijn staatsgreep tijdens de Olympische Spelen uitvoeren. En dus beklom Kylon met zijn handlangers in augustus de Akropolis, in die tijd de zetel van de macht, hij veegde alle weerstand opzij en riep zichzelf uit tot *tyrannos*, tiran, de titel die aan een de facto (zij het onconstitutionele) alleenheerser werd gegeven.

Maar de Atheners lieten zich niet zo makkelijk onderwerpen. Ze belegerden de Akropolis en al snel begon de verzengende zomerhitte van

augustus haar tol te eisen van de samenzweerders. Kylon realiseerde zich te laat dat hij de uitspraak van het orakel verkeerd had geïnterpreteerd. Er was kennelijk een ander festival bedoeld! Zelf wist hij op een of andere manier te ontsnappen, en zijn aanhangers, vreselijk verzwakt door dorst en honger, smeekten om genade. Megakles I bood hun een veilige aftocht van de Akropolis, maar ondanks zijn gezworen belofte vertrouwden de rebellen hem niet helemaal. Ze knoopten een lang touw aan de tempel van Athena Polias ('Athena die de stad bewaakt'), waar de beschermende energie van de godin langs kon vloeien, en hielden het touw vast terwijl ze via de helling naar de stad afdaalden. Bij de kloof die als de verblijfplaats van de wraakgodinnen werd beschouwd, brak het touw echter. Ongetwijfeld een teken uit de hemel! Athena had hen in de steek gelaten! De woede van de burgers barstte met een regen van stenen los. Schedels kraakten, bloed spatte in het rond. Zelfs de samenzweerders die zich aan de altaren vastklampten, werden niet gespaard. De slachting was compleet.

Maar in de weken die daarop volgden werden er spookachtige verschijningen gezien die door de nachtelijke straten doolden. Offers mislukten, en de mannen die de ingewanden van dieren lazen, mompelden duister over een ontheiligde stad. Oude mannen herinnerden zich dat Alkmaion, stichter van de dynastie, volgens de legende oeroude taboes had doorbroken toen hij zijn eigen moeder vermoordde, en dat de wraakgodinnen hem krankzinnig maakten en achtervolgden tot hij de dood vond in een laaghartige hinderlaag. Nu Athene dus huiverde van angst en zich besmet voelde door de moord op de smekelingen, wezen priesters niet alleen met trillende vingers naar Megakles I, maar naar zijn hele familie. De Alkmaioniden vluchtten. Zelfs hun doden mochten niet achterblijven. Hun botten werden opgegraven en ver buiten de stadsgrens gebracht. Voor alle toekomstige generaties golden de Alkmaioniden als een vervloekte familie. Dat was voor de Grieken geen kleinigheid. In hun mythologie verwoestten de eveneens door een vloek besmette dynastieën van Oidipous en Agamemnon niet alleen zichzelf, maar ondermijnden ze ook het hele bestel van hun steden. Het was dus een reëel gevaar om met zulke mensen om te gaan. En het kon rampzalig zijn om hen in het bestuur toe te laten.⁴

Voor de Alkmaioniden waren ballingschap en een eeuwige vloek echter niet meer dan obstakels die overwonnen moesten worden. Binnen een generatie waren ze er weer, in 594 teruggehaald door de onverschrokken generaal annex wetgever annex dichter Solon, een triomf die de zoon

van Megakles I, een volgende Alkmaion (I), slechts twee jaar later luister bijzette door als eerste Athener ooit tijdens de Olympisch Spelen van 592 de prestigieuze wagenren te winnen. Paarden en renwagens waren voorbehouden aan de aristocratische elite, en de Alkmaioniden waren meer dan wie ook verzot op de wagenrennen. Maar de kosten waren reusachtig. Waar kwam het geld vandaan? Allerlei geruchten deden de ronde. Volgens een daarvan reisde Alkmaion ooit naar Sardes, naar het hof van de legendarisch rijke Lydische koning Kroisos (beter bekend onder de gelatiniseerde naam Croesus). Toen deze zijn gast, vrijgevig als altijd, aanbood zo veel goud mee te nemen als hij kon dragen, trok Alkmaion de grootste en wijdeste laarzen aan die hij kon vinden, die hij volstopte met stofgoud. Verder strooide hij de plooiën van zijn ruime gewaden vol, schepte hij zelfs stofgoud in zijn haren en baard en vulde hij zijn mond ermee. Toen Kroisos zag hoe hij opgeblazen en wel uit de schatkamer strompelde, moest hij vreselijk lachen en bood Alkmaion het dubbele van het door hem verzamelde goud aan.⁵

Thuis leverde Alkmaions vindingrijkheid (en rijkdom) hem het generaalschap op. Hij voerde het bevel over het Atheense contingent toen een geallieerd leger onder leiding van Kleisthenes, de tiran van Sikyon, om de macht over het orakel van Delfi streed, en uiteindelijk de overwinning behaalde door biologische oorlogvoering: de geallieerden mengden nieskruid door de watervoorraad van hun vijanden, die daardoor zo aan de diarree raakten dat ze zich moesten overgeven.⁶

Opgenomen in de rang van koningen, vierde Alkmaion dat zijn zoon, die weer Megakles (II) heette, trouwde met Agariste, de dochter van zijn oude bondgenoot Kleisthenes. Opnieuw gonsde het van de geruchten. Er werd gezegd dat Kleisthenes de kandidaten voor Agaristes hand een heel jaar testte, en dat het erop leek dat een andere Athener zou winnen: Hippokleides, lid van de machtige dynastie van de Filaïden. Maar tijdens het laatste banket kreeg de in een tuniek geklede Hippokleides, aangevuurd door alcohol, de ingeving om op een tafel te springen en te gaan dansen, waarbij hij op zeker moment op zijn hoofd stond en stevig met zijn benen zwaaide. De Grieken kenden geen ondergoed en Kleisthenes was niet onder de indruk. Hippokleides werd in beschaamd stilzwijgen heengezonden en Megakles II won de hand van Agariste.⁷

De volgende generaties Alkmaioniden rukten zelfs nog verder op naar het centrum van de macht. Ondanks alle inspanningen van sociale hervormers als Solon kende Athene halverwege de zesde eeuw weer een woelige periode waarin de machtigste families om de heerschappij stre-

den. Toen Megakles II in 555 inzag dat hij niet kon winnen, schaarde hij zich achter zijn rivaal Peisistratos en versterkte hij zijn positie door hem zijn dochter Koesyra als bruid te geven. Het was geen succes. Peisistratos weigerde kinderen bij haar te verwekken, terugschrikkend voor de gedachte dat zij de vloek van de Alkmaioniden zouden erven. Koesyra klaagde over de abnormale seks waar hij haar toe dwong. Peisistratos was gedwongen te vluchten, maar in 546 keerde hij terug aan het hoofd van een groot leger, versloeg Megakles II dicht bij Marathon en installeerde zichzelf opnieuw als tiran van Athene, een positie die hij bij zijn dood in 528 nog steeds bekleedde.⁸

Sommige Alkmaioniden hebben het wellicht op een akkoord met Peisistratos gegooid, anderen vertrokken om opnieuw in ballingschap te gaan. In Delfi bekostigden ze na een verwoestende brand de restauratie van de tempel van Apollo, waarmee ze de priesters voor zich wonnen en hun steun tegen de familie van Peisistratos verwierven. Uiteindelijk leverde hun investering resultaat op. In 514 reageerde Hippias, zoon en opvolger van Peisistratos, op de moord op zijn broer door een waar terreurbewind in te stellen. De tijd was rijp om in te grijpen. Vier jaar later reed de zoon van Megakles II, naar zijn grootvader van moederskant Kleisthenes genoemd, aan het hoofd van het bevrijdingsleger Athene binnen. Hippias en zijn familie vluchtten snel naar het oosten, naar het sterk in opkomst zijnde Perzische Rijk, waar ze toevlucht vonden aan het hof van de Grote Koning.⁹

Zelfs nu waren de Alkmaioniden nog niet zeker van hun zaak. Onder verwijzing naar de familievloek verdreef een door Sparta gesteunde rivaal Kleisthenes uit Athene. Maar het was een kortstondige ballingschap. Het nieuwe regime was zo onderdrukkend dat het volk van Athene in opstand kwam, de stroman van Sparta verdreef en Kleisthenes terugriep, die scherp inzag dat de tijden veranderd waren. Nog altijd konden rijke mannen in Athene de dienst uitmaken, maar om die macht te behouden hadden ze onmiskenbaar instemming en steun van het volk nodig. En daarom besloot hij het Atheense staatsbestel te wijzigen.¹⁰

Later loofden Atheners de hervormingen van Kleisthenes als de geboorte van de democratie, en ze waren ook ongetwijfeld ingrijpend. Er hadden altijd spanningen geheerst, niet alleen tussen de machtige families van Athene, maar ook tussen de armen op het platteland, langs de kust en in de stad. Om die tegen te gaan en politieke cohesie te creëren, schiep Kleisthenes een nieuwe maatschappelijke structuur waarin elke burger tot een van de tien nieuwe staatkundige eenheden, zogeheten *fylai* (be-

volkingsgroepen), behoorde, die elk naar een oude held waren genoemd en uit kleinere eenheden in de stad, op het platteland en aan de kust bestonden, de ‘demes’. Tegelijkertijd maakte hij lidmaatschap van zowel rechtsprekende als wetgevende lichamen toegankelijk voor een grotere variëteit aan sociale klassen. En dat was nog niet alles. Vanaf dat moment zouden de meeste sleutelposities door het lot worden toegekend, waarbij alle fylai gelijkelijk vertegenwoordigd waren. Het wetgevende hart van de nieuwe staatsinrichting was de volksvergadering (*ekklesia*), die een paar keer per maand bijeenkwam om de door de stadsraad (*boulè*) ingediende moties te bespreken. De stadsraad bestond uit vijftig willekeurig uit elke fylè gekozen mannen, in totaal dus vijfhonderd man; het ideologische hart was het concept van *isonomia*, gelijkheid voor de wet (althans voor mannelijke burgers).¹¹

Tot de weinige functies waarvoor Kleisthenes benoeming op grond van verdienste (*merites*) toestond, behoorden die van de tien generaals, de hoogste militaire bevelhebbers die te land en ter zee even bekwaam dienden te zijn, hoewel ook hier, voor zover mogelijk, elke fylè één generaal koos. Al snel zou blijken hoe wijs het was om in dit opzicht van de regel af te wijken, want aan het begin van de vijfde eeuw vocht de Griekse wereld voor haar leven.¹²

Het Perzische Rijk had zich met onrustbarende snelheid naar het westen uitgebreid en verslond de staten aan zijn grenzen. Na de val van het Lydië van Kroisos hadden de Perzen Ionië en het lint van Griekse stadstaten langs de Aziatische kust van de Egeïsche Zee bereikt. Het rijk was een machtige vijand en een verleidelijke vriend. Toen Sparta in 507 Athene bedreigde, kort nadat Kleisthenes weer aan de macht was gekomen, zochten de Atheners hulp bij de Perzen. Die waren bereid om te helpen, maar op één voorwaarde. Als de Atheners kwamen onderhandelen met de satraap, de Perzische provinciale gouverneur die nu in Sardes, de oude hoofdstad van Kroisos, zetelde, moesten ze kruiken met aarde en water uit hun geboorteland meenemen. Dat deden ze, maar ze beseften te laat dat ze zichzelf daarmee symbolisch tot onderdanen van Perzië hadden gemaakt. Het gezantschap werd wellicht door Kleisthenes geleid. Hoe dan ook, de toch al vervloekte Alkmaioniden werden nu bovendien beschuldigd van ‘mediseren’, heulen met de Meden, zoals de Atheners de Perzen noemden.¹³

De gebeurtenissen volgden elkaar snel op. Terwijl Athene volhield dat de stad haar onafhankelijkheid nooit had willen opgeven, kwam Ionië, geïnspireerd door het nieuwe, dappere democratische experiment van

Athene, in opstand tegen zijn Perzische meesters. De rebellie begon in 499 en verspreidde zich snel naar het zuiden, naar Cyprus, en naar het noorden naar de Hellespont en Byzantion. De Griekse staatjes waren echter geen partij voor de Perzische moloch. Efese viel, en de ene stad na de andere volgde. Uiteindelijk hield alleen Milete nog stand – tot ook dat bolwerk, nauwelijks vijf jaar na het begin van de opstand, werd verpletterd en de Perzen hun blik op het Griekse vasteland richtten. Drie keer drongen ze Griekenland binnen, met een steeds dodelijker invasiemacht. In 492 sloeg een storm hun eerste vloot uit elkaar bij de rotsachtige kaap van Athos, in het noorden van de Egeïsche Zee. In 490 vluchtte een tweede leger haastig naar de Perzische vloot in Marathon, toen de Atheners, rampzalig in de minderheid maar manmoedig geleid door de briljante Miltiades, in het ochtendgloren aanviel en de vijand bij duizenden afslachtte. Pas de derde invasiemacht leek tien jaar later succes te hebben. De Perzen sloegen zich door de Spartaanse schildenlinie in Thermopylai heen, bevrijdden zich bij Artemision met succes van de vloot van de bondgenoten, namen Athene in en brandschatten de stad. Maar binnen een paar dagen lokte de Atheense generaal Themistokles, de man met de stierennek, de invallers naar hun nederlaag op de woelige baren van Salamis. Het jaar daarop behaalden de Grieken een grote overwinning in Plataia, waarna de Perzen voor het laatst gehavend naar huis afdropen.¹⁴

In de jaren die volgden bloeide Athene op, eerst als leider van de Delisch-Attische Zeebond, door de Griekse stadstaten opgericht voor wederzijdse bescherming tegen Perzië, en vervolgens, dankzij weinig scrupules en een sterke vloot (die de Zeebond in het voordeel van Athene onder controle hield), als de heerser in een eigen rijk. Ook de Alkmaioniden floreerden onder de nieuwe bedeling. De zoon van Kleisthenes, Megakles IV, schudde de laatste beschuldigingen van medisering af – er was beweerd dat de familie de Perzen bij Marathon een signaal hadden gegeven met een schild – en legde zich erop toe om van zijn rijkdom en de wagenrennen te genieten.¹⁵

Voor een man als Megakles IV was het grote circuit van internationale sportfestivals een kans om zijn rijkdom en charisma te etaleren. Bij de Olympische Spelen – die in Isthmia dicht bij Korinthe, in Nemea en in Delfi werden gehouden – denderden zijn paarden over de hippodroom, onder de hese toejuichingen van duizenden toeschouwers. Al in 486, tijdens de luwte tussen de Perzische invasies, had hij de grote zegezanger Pindarus opdracht kunnen geven om zijn overwinning met de vierspanrenwagen in Delfi te bezingen, de glorie van de Alkmaioniden te ver-

kondigen en de recent met de herbouw van de Apollo-tempel bewezen vroomheid van de dynastie te loven:

De grootse stad Athene, mooiste
prelude en hoeksteen van de gezangen voor de stam
en weidse macht van de Alkmaioniden en hun paarden.
Welk vaderland, welk huis om in te wonen – noem het me –
heeft meer naam
en faam in Hellas?

Apollo, in elke stad doet het verhaal
de ronde van Erechtheus' burgers die een wonder
maakten van uw tempel in het goddelijke Pytho.
Mij drijven vijf triomfen op de Isthmos, één schitterende zege
op Zeus' Olympisch
feest, twee in Kirrha,

Megakles, gewonnen
door verwanten of je vaderen.
Je nieuwe succes verheugt me. Maar het bedroeft me
dat afgunst je doet boeten voor je mooie daden. Men beweert:
geluk dat gedijt en duren
blijft, brengt een mens goed én kwaad.¹⁶

Hoe duister de laatste regels ook zijn, ze verwoorden een opvatting die in de oudheid gemeengoed was: te veel succes, te veel welvaart, of zelfs te veel geluk is gevaarlijk. Het kan tot hubris leiden, overschrijding van de grenzen die de goden aan de mensheid hebben gesteld. En vroeger of later zou die sterfelijke hubris worden gestraft met nemesi, goddelijke vergelding. Het was dus veel beter om het pad van de bescheidenheid te volgen, zoals het bondige dictum onder het fronton op de Apollo-tempel van de Alkmaioniden in Delfi verkondigde: 'Mēden agan', niets te veel.¹⁷

Maar de Alkmaioniden leefden voor rijkdom en wagenrennen, niet voor bescheidenheid, en Megakles IV zorgde ervoor dat zijn kinderen dat beseften. Hij kweekte een grote liefde voor paarden bij zijn zoon, zodat die in 436 de familietraditie kon voortzetten en ook een olympische wagenren won. Toen zijn dochter Deinomache de puberteit had bereikt en oud genoeg was om te trouwen, koos hij Hipponikos als echtgenoot voor haar. Dat zijn naam 'Paardenoverwinning' betekende, was een aar-

dige bijkomstigheid. Waar het werkelijk om ging, was dat Hipponikos de rijkste man van Athene, zo niet van heel Griekenland was.¹⁸

Maar de mooie en broeierige Deinomache was niet echt gemaakt voor het huwelijksleven. Toen ze twee zonen en erfgenamen op de wereld had gezet, scheidde Hipponikos van haar. Het kon Megakles IV niet schelen. Ze had hem al twee kleinzonen geschonken, waardoor hun vader stevig aan hem gebonden was. Sterker, hij zag de scheiding als een mogelijkheid om sterke banden te smeden met een andere machtige figuur, een politicus in opkomst, en bovendien de zoon van een Alkmaionidische nicht. Zulke bloedbanden stoorden de Grieken niet, voor wie de moeder niets anders was dan de kweekkamer voor het zaad van de vader. Een aantrekkelijke kant van het uithuwelijken van een dochter aan een verwant was ook dat de bruidsschat in de familie bleef. En met een verwant als Perikles was het vooruitzicht van hechte huwelijksbanden onweerstaanbaar.

De uiterst charismatische en hypnotiserende redenaar Perikles was in de vroege jaren vijftig van de vijfde eeuw v.Chr., toen het huwelijk werd gesloten, snel bezig om zijn positie als Athenes leidende staatsman, maar ook als de grote man van de Alkmaioniden te consolideren. Een groot deel van de jaren zestig had Kimon, de zoon van Miltiades, de held van Marathon en leider van de rivaliserende dynastie van de Filaïden, de politiek gedomineerd met een rigoureuus anti-Perzisch en anti-Spartaans beleid. In 464 begon zijn greep op de macht echter af te brokkelen toen hij de Spartanen probeerde te helpen een slavenopstand de kop in te drukken. De Spartanen wantrouwden de motieven van zijn democratische strijdmacht en vernederden de Atheners door hun te bevelen hun land te verlaten. Kimon keerde naar de stad terug, en moest ontdekken dat zijn vijanden het bestel hadden aangepast, waardoor zijn bondgenoten in de hogere kringen aan macht verloren ten gunste van het volk. In 460, met Kimon in ballingschap, begon Perikles Sparta te prikkelen en het oorlogsvuurtje op te stoken om een strijd uit te lokken waarvan hij hoopte dat die met de blijvende suprematie van Athene zou eindigen.¹⁹

Maar hoezeer hij het volk ook zijn wil kon opleggen, zelfs de imponeerende Perikles was geen partij voor Deinomache. Ze kregen twee zonen voordat ze het erover eens werden dat ze als stel niet bij elkaar pasten. En dus was het met haar instemming dat Deinomache rond 453 voor de derde en mogelijk laatste keer trouwde, hoewel het misschien de eerste keer was dat zij zelf ook over het huwelijk was geraadpleegd. Haar nieuwe man werd Kleinias, een rijzende ster op het Atheense politieke toneel die met zijn ongeveer dertig jaar van haar leeftijd was. Net als Deinomache

was Kleinias, de toekomstige vader van onze Alcibiades, iemand om rekening mee te houden. Als telg uit een vooraanstaand geslacht had hij grote ambities voor de toekomst.²⁰

Ook Kleinias kon zijn familie terugvoeren op een held uit de Trojaanse Oorlog, de dapperste van alle Grieken, na Achilles: Ajax, die zijn enige zoon Eurysakes bij een gevangengenomen Frygische prinses verwekte. Net als de Alkmaioniden, gerehabiliteerd na de naweeën van hun vloek, en net als de voorvaders van Hipponikos, stond ook de familie van Kleinias dicht bij de zesde-eeuwse wetgever Solon. Er gingen zelfs nog steeds geruchten dat de families van Hipponikos en Kleinias een deel van hun grote rijkdom te danken hadden aan 'handelen met voorkennis' ten tijde van de hervormingen van Solon. In 594 waren de twee mannen grote leningen aangegaan en hadden ze grote stukken Atheens platteland opgekocht, nadat ze in vertrouwen hadden vernomen dat Solon alle schulden op land wilde kwijtschelden. Toen zijn wetten inderdaad werden aangenomen, hielden de twee speculanten hun landerijen en weigerden ze hun schuldeisers te betalen.²¹

De familie floreerde en smeedde niet alleen nieuwe banden met natuurlijke bondgenoten van Athene, zoals Grieken in Ionië en Milete, maar ook met Spartanen. Zo sloten ze de zogeheten *xenia*-vriendschapsband met een vooraanstaande Spartaanse familie. *Xenia* was een op wederzijdse gastvrijheid gebaseerde relatie tussen individuen en huishoudens van verschillende stadstaten, bedoeld om elkaar steun te verlenen. Om zijn Spartaanse banden te markeren, noemde Kleinias I zijn zoon naar zijn Spartaanse *xenos*, Alcibiades (I). En niet alleen dat. De familie werd aangewezen als Spartaanse *proxenoi*, officiële vertegenwoordigers van Sparta in Athene, met een rol die varieerde van onderdak verlenen aan Spartaanse gezantschappen tot het steunen van de belangen van Sparta.²²

Tijdens de Perzische invallen droeg de familie geestdriftig bij aan de verdediging van hun staat. Gehoor gevend aan het briljante advies van de volksadvocaat Themistokles bouwde Athene een vloot van tweehonderd triremen, een nieuw, slank en kostbaar model oorlogsbodem, gracieus als een dolfijn en dodelijk als een haai, waarmee vijandelijke schepen kapotgeramd konden worden, waarna het wendbare schip zich vlug weer in veiligheid kon brengen. Het toenmalige hoofd van de familie, een andere Kleinias (II), bood niet alleen vrijwillig aan om een trirem met een bemanning van tweehonderd man te financieren en er als kapitein het bevel over te voeren, maar vocht zo heldhaftig in de slag met de Perzen

bij Artemision dat hij de *aristeia* toegekend kreeg, de prijs voor de strijder die als de beste van alle Grieken werd aangewezen.²³

Zoals Pindarus al waarschuwde, was voortreffelijkheid echter een uitnodiging voor jaloezie. Sinds het hardvochtige regime van de tiran Hippias waren de Atheners beducht voor de ambities van machtige mannen, en om die te kunnen beteugelen, en tegelijk langdurige patstellingen tussen twee rivaliserende belangen te voorkomen, hadden ze het systeem van het ostracisme, ofwel het schervengericht, ingevoerd. Elk jaar konden de burgers van Athene ervoor kiezen om een van hun leidende politici zonder verlies van prestige of bezittingen tien jaar uit de stad te verbannen, na welke periode hij vrij was om terug te keren en zijn vroegere leven weer op te pakken.²⁴

Op de dag van het ostracisme was de spanning te snijden. Burgers verdrongen elkaar op de Agora (markt), krasten ieder de naam van de man die volgens hen verbannen moest worden op een potscherf (*ostrakon* in het Grieks), gingen in de rij staan om de scherf in de kruik te gooien die als stembus dienstdeed, en wachtten vervolgens tot het resultaat werd bekendgemaakt. In 460 was het Alcibiades II, de zoon van Kleinias II, de held van Artemision, die de woede van het volk voelde. De Spartaanse banden van zijn familie hadden hem de das omgedaan. De aanmatigende actie van Sparta om de door Athene gestuurde hulptroepen voor het neerslaan van de slavenopstand weg te sturen, hadden verstrekkende gevolgen: iedereen die banden met Sparta had, was nu verdacht. Als Spartaanse proxenos werd Alcibiades II het doelwit van de volkstoorn. Ondanks wanhopige pogingen om zich van Sparta te distantiëren door de *proxenia* te herroepen, stonden zijn ideeën onmiskenbaar zo haaks op het sentiment en de opvattingen van het publiek dat hij er weinig tegen kon doen. Eerst aangewezen als zondebok en vervolgens verbannen, voer hij naar Klein-Azië en vestigde zich in de weelderige handelsstad Milete. Hij liet de oudste zoon uit zijn eerste huwelijk achter, Kleinias III, die nu voor zichzelf naam begon te maken als een van de meest veelbelovende jongemannen in het Athene van Perikles.

Milete lag aan de zuidelijke ingang van een brede en ondiepe baai en was tegen het einde van de Ionische Opstand door de Perzen geplunderd. Sindsdien was de stad echter weer opgeleefd. Met haar nieuwe, moderne straten die het gedrongen schiereiland tussen de twee grote havens in een rechthoekig patroon doorkruisten, was het een knooppunt van handel en ondernemingsgeest, een smeltkroes voor nieuwe ideeën. Reeds lang gedijden hier de filosofen: Thales, die geometrische principes gebruikte

om de Egyptische piramiden te meten en met behulp van astronomie zonsverduisteringen voorspelde; Anaximenes, die wetenschappelijke oorzaken voor het ontstaan van de aarde zocht; Anaximander, die de eerste wereldkaart ontwierp. Vooral een bijzondere vriend van de verbannen Alcibiades II werd door ideeën en speculaties gedreven: Antiochos, die zo weinig om traditie gaf dat hij zelfs zijn dochters op het hoogste niveau opleidde. Alcibiades II was zo onder de indruk van de meisjes dat hij met een van hen trouwde en haar en haar zus, Aspasia, meenam naar Athene, toen hij na de periode van zijn ostracisme terugkeerde.²⁵

De ontwikkelingen hadden niet stilgestaan tijdens zijn afwezigheid. Het rijk van Athene omvatte nu ook de steden op het vasteland van Boiotië in het noorden, en bovendien had zijn zoon, Kleinias III, hechte banden met Perikles gesmeed. Niet alleen was hij getrouwd met Deinomache, de ex-vrouw van de staatsman, maar al snel zou hij de taak krijgen nieuwe regels op te stellen om ervoor te zorgen dat het tribuut dat de stadstaten aan het Atheense Rijk moesten betalen, volledig en op tijd binnenkwam. En als kroon op het geheel was Alcibiades nu grootvader van twee jongens, van wie de oudste, geheel volgens de traditie, zijn naam droeg.²⁶

Maar er pakten zich donkere wolken samen. In 447 greep Boiotië naar de wapens. Athene stuurde duizend hoplieten, zware infanterie, om de opstand neer te slaan. Een laatste afscheid, en Kleinias III marcheerde naar het noorden. Bij Chaironeia wonnen hij en zijn medesoldaten de strijd, maar bij Koroneia, in het ondoordringbare struikgewas van de heuvels aan de voet van de berg Helikon, boven het ondiepe meer Kopai, lagen de Boiotiërs in hinderlaag. De Atheners bleven halsstarrig vechten, ook al zaten ze in een val en konden ze geen hoop koesteren. Kleinias en veel van zijn kameraden werden dicht bij een tempel voor Athena afgeslacht. Anderen werden bij elkaar gedreven en als krijgsgevangenen afgevoerd. Het Atheense imperium op het vasteland lag aan duigen. En in het in rouw gedompelde huis van Kleinias werden haastig noodplannen in werking gezet waarvan iedereen had gehoopt dat ze nooit nodig zouden zijn.²⁷

Deinomache wist wat ze moest doen: terugkeren naar de bescherming van haar vader, Megakles IV. Maar wat moest er met haar twee jongens gebeuren? De erfrechtwetten van Solon verboden dat iemand die zou kunnen profiteren van de dood van zijn pupil, als voogd over een kind werd aangesteld, en dus konden hun directe verwanten niet voor hen zorgen. Kleinias had daarom duidelijk gemaakt dat hij zijn zonen door een

goede vriend wilde laten opvoeden, als hij zou omkomen. Het ging om een man die niet alleen zijn betrouwbaarste bondgenoot in het wespennest van de politiek was geweest, maar met wiens familie zijn zonen ook bloedbanden deelden: Perikles.²⁸

Dat was de reden waarom de twee jongens Alcibiades (III) en Kleinias (IV) op die late zomerdag haastig door de straten van Athene naar het huis van Perikles werden gebracht. Vanaf nu tot hun volwassenheid zouden Perikles en zijn broer Arifron, die ermee had ingestemd om de verantwoordelijkheid te delen, zorg moeten dragen voor hun opleiding, welzijn en opvoeding.²⁹

Niet langer zouden ze genieten van de verhalen van hun moeder over hun voorouders, over hun grootvader die zijn renwagen te midden van grote stofwolken met dreunende hoeven naar de overwinning voerde, over Alkmaion die als een gouden standbeeld uit de schatkamer van Kroisos strompelde, of over hun verre voorouders die de Trojaanse Oorlog hadden helpen winnen. Hun toekomst zou nu bepaald worden door Perikles, die, al was hij een volbloed aristocraat, de flamboyante liefhebberijen van zijn klasse meed om als een man van het volk gezien te kunnen worden, een ambitieuze, meedogenloze, gedisciplineerde man die zozeer aan zijn waardigheid hechtte dat hij nooit lachte of glimlachte: een man die zijn huishouden bestierde als een strenge kapitein op een schip en die gewend was om gehoorzaamd te worden. Toen de kinderen de zonovergoten straat verlieten en het vreemd stille huis binnenstapten, konden zij noch hun nieuwe voogden bevroeden welke huishoudelijke uitdagingen de volgende jaren zouden brengen.³⁰

‘*Nemesis* is een rijke biografie, grondig en aangrijpend, afgewogen en vermakelijk. Stuttard moet geprezen worden voor de gevoelige en heldere manier waarop hij de complexiteit vastlegt van zowel de man Alcibiades als de wereld waarin hij leefde.’ – *The New Criterion*

‘David Stuttards nieuwe leven van Alcibiades is een levendige (...) en uitstekend leesbare poging om het onbeschaamde monster weer tot leven te brengen.’ – *Literary Review*

‘Een robuuste biografie. Voor iedereen die op zoek is naar een leesbare introductie tot de Peloponnesische Oorlog is *Nemesis* een aanrader.’ – *The Spectator*

‘Stuttards kennis van de antieke bronnen en zijn verhalende betoog zijn in één woord verbluffend. Hij brengt de listige, aantrekkelijke, gepassioneerde en overtuigende persoonlijkheid van deze nog steeds enorm controversiële Atheense aristocraat uit de vijfde eeuw tot leven.’ – Paul Cartledge, University of Cambridge

‘David Stuttard staat bekend om zijn geslaagde pogingen de oude Griekse wereld tot leven te brengen voor een hedendaags publiek. In *Nemesis* toont hij de gruwelijkheden en de glorie van de opkomst en de ondergang van Athene. Centraal hierin stond de flamboyante Alcibiades. Stuttard staat met zijn lichte toon in voor een zeer onderhoudende biografie, die een avonturenverhaal en geschiedenisles ineen is.’ – Robin Waterfield, auteur van *Why Socrates Died*

‘Stuttard biedt ons een kleurrijke, levendige en vermakelijke analyse van een van de meest fascinerende en louche karakters van de Griekse oudheid: Alcibiades. Op kundige wijze navigeert Stuttard door de antieke bronnen om een portret te schetsen van niet slechts een held of een slechterik, maar van een man met talenten en tekortkomingen die erin slaagde alle ogen van de oude wereld op zich gericht te hebben. – Michael Scott, auteur van *Ancient Worlds*

Uitgeverij Omniboek

www.omniboek.nl

ISBN 9789401915519 NUR 683

9 789401 915519